

КУЛЬТУРА МУЗИЧНОГО СПРИЙМАННЯ ЯК ПЕДАГОГІЧНА КАТЕГОРІЯ

У статті розглянуті різні підходи до визначення культури музичного сприйняття як педагогічної категорії. Погляди і тлумачення як титанів музичної педагогіки так і сучасних вчених на зазначену проблему, структура і етапи музичного сприймання в наукових дослідженнях вчених-музикантів.

Ключові слова: культура, музичне сприймання, культура музичного сприймання, музичне виховання, слухацька культура, культура особистості.

Постановка проблеми. Музичне мистецтво – невід’ємна частина духовної культури суспільства. Вченими (Б. Асаф’єв, Ю. Алієв, В. Белобородова, Л. Горюнова, Н. Грозденська, В. Шацька та ін.) доведено, що музична освіта сприяє формуванню естетичних почуттів, свідомості, потреб, смаку, відчуттю і усвідомлення краси та гармонії в мистецтві та житті.

Масова музична освіта, яка здійснюється на уроках музичного мистецтва в загальноосвітній школі та охоплює всіх без винятку учнів, надає можливість формування музичної культури підрастаючого покоління. Тому доречними, на наш погляд, є слова видатного критика О. Серова: «Не всім бути художниками – але любити і розуміти мистецтво можуть і повинні всі».

Як відомо, в основі будь-якої музичної діяльності (а, значить, і музичної культури особистості) лежить процес сприймання музики. Тому формування культури сприймання та розуміння музичних творів є одним із пріоритетних напрямів музичної освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Посідаючи одне з провідних місць в осмисленні музичного мистецтва, проблема культури музичного сприймання передбачає як множинність аспектів розгляду, так і комплексний підхід до вивчення кожного з них. Вагомий внесок в її опрацювання зробили науковці в галузі естетики (М. Каган, М. Киященко, М. Лейзеров), теоретичне і практичне значення для досліджуваної проблеми мають роботи психологів (Л. Виготський, О. Леонт’єв, Г. Тарасов, Д. Ельконін), які розкрили діяльнісний аспект музичної культури.

Соціологічний аспект даного поняття було висвітлено музикознавцями, які розглядають музичну культуру як «систему, що об’єднує музичні цінності» (А. Сохор), як «сферу музичної практики» (Р. Грубер), як «частину художньої культури даного суспільства в певний конкретно-історичний момент його розвитку» (В. Цукерман). Важливі сторони феномена культури розкриваються в працях Л. Когана, Е. Соколова, Г. Гонтарева, що розглядали культуру особистості як багатопланове явище, яке істотно впливає на економічні, політичні, соціальні та духовні процеси суспільного життя.

Процес музичного сприймання та проблема його формування – одна з найскладніших і остаточно не розв’язана на цей час. Вагомий внесок в її опрацювання зробили такі корифеї музичної педагогіки як Б. Асаф’єв, Н. Грозденська, В. Шацька, а також учені-методисти В. Белобородова, Л. Горюнова, О. Ростовський, О. Рудницька. Глибокому проникненню у проблему музичного сприймання сприяють основоположні ідеї концепції В. Медушкевського, в основу яких були покладені висновки Б. Асаф’єва щодо інтонування як вияву смислу в музиці.

Великий вклад у вивчення феномену культури сприймання зробив вчений-психолог О. Костюк. Він підкреслив значимість виховання слухача музики, оскільки «без цього стає неможливим справжній естетичний відгук на звучання музичного твору» [6, с. 10]. Особливо цікаві результати були отримані науковцем під час порівняння особливостей сприймання музики слухачами з різною соціальною

підготовкою. Суттєвими для розкриття музично-педагогічних проблем є дослідження А. Сохора, присвячені аналізу музичної культури суспільства, її історичних типів, різновидів слухацьких груп.

Отже, підвищений інтерес фахівців різного профілю до означеної проблеми дозволяє говорити про її актуальність та значущість.

Незважаючи на значну кількість опублікованих праць, проблему культури сприймання музики не можна вважати достатньо вивченою. Тому **мета нашої статті** – розглянути культуру музичного сприймання як категорію музичної педагогіки, розкрити її сутність та основні підходи до формування.

Виклад основного матеріалу. Проблема культури музичного сприймання розглядається на перетину багатьох наук. Поняття «музичне сприймання» та «музична культура» сьогодні широко використовується в філософських, естетичних, музикознавчих, психологічних, соціологічних роботах.

У першу чергу розглянемо категорію «культура», що у науковій літературі та повсякденній мові використовується неоднозначно і налічує понад 300 тлумачень.

Французький філософ і культуролог А. Моль розглядає культуру у двох ракурсах: як «інтелектуальне «оснащення», яким володіє кожна окрема людина в той чи інший момент»; як «структуру знань, якими вона володіє як член певної соціальної групи» [8, с. 46]. Також вчений робить висновок про те, що «індивідуальна культура – це «екран знань» мислення, на який індивідуум проектує стимули-повідомлення, одержувані ним із зовнішнього світу; на цій основі він будує *сприймання*» [8, с. 83].

Вчена О. Лобова у своєму науковому дослідженні «Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика» виокремлює «можливість трьох тлумачень змісту культурного феномену: культура – сукупний об'єктивно існуючий культурний світ, наближений до поняття цивілізації; культура суспільства, як вияв розвитку сфери його духовного життя; індивідуальна культура – особистісний, суб'єктивний, властивий конкретному індивіду рівень опанування культурних надбань» [7, с. 79].

Культурологічний аспект є невід'ємною складовою музичної педагогіки. Недаремно музичне виховання розглядається як «процес прилучення особистості до музичної культури, метою якого є передача досвіду музичної діяльності (створення, виконання, сприймання, аналізу музичного твору) новому поколінню» [9, с. 605].

Теоретичний аналіз літератури показав, що поняття «музична культура» розглядається з різних позицій, ракурсів і аспектів та має безліч підходів до визначення. Здебільшого (Ю. Юцевич та ін.) музична культура визначається як досягнення, яке робиться у сфері музичної творчості, виконавства та освіти, а також рівень обізнаності та вихованості людини в галузі музичного мистецтва.

Головне місце в музичній культурі посідають накопичені суспільством цінності мистецтва, тому музична культура особистості характеризується тим, якою мірою людина освоїла ці цінності. В музичній педагогіці (Л. Дмитрієв, Н. Черноіваненко, С. Беляєва-Екземплярська) до ознак музичної культури відносять: морально-естетичні почуття і переконання, музичні смаки і потреби; знання, уміння, навички, без яких неможливо освоєння музичного мистецтва (сприймання, виконання); музичні і творчі здібності, що визначають успіх музичної діяльності.

Відомі педагоги-музиканти (Б. Асаф'єв, Л. Безбородова, Ю. Алієв) визначили мету музичної освіти і виховання, насамперед, у розвитку музичної культури школярів.

Зокрема Ю. Алієв одним із визначальних чинників гуманізації життя школи вбачає у насиченні її духом високого музичного мистецтва, що «є необхідною умовою розвитку культури виховного процесу. Ось чому так важливо розвивати ту актуальну сукупність знань, потреб, якостей особистості учня, яка виражається інтегрованим

поняттям «музична культура школяра» [1, с. 21]. При цьому педагог-музикант під музичною культурою особистості учня загальноосвітньої школи розуміє:

–індивідуальний соціально-художній досвід, що обумовлює виникнення високих музичних потреб;

–інтегративну властивість особистості учня, головними показниками якої є музична розвиненість (любов до музичного мистецтва, емоційне ставлення до нього, потреба в різних зразках художньої музики, музична спостережливість) і музична освіченість (володіння способами музичної діяльності, мистецтвознавчими знаннями, емоційно-ціннісне ставлення до мистецтва і життя, «відкритість» новій музиці, новим знанням про мистецтво, розвиненість музикально-естетичних ідеалів, художнього смаку, критичне вибіркове ставлення до різноманітних музичних явищ) [1, с. 22].

Е. Абдуллін вважає, що головним показником музичної культури школяра є: творчо-активна особистість, що виявляє свою любов і цінує насамперед високохудожнє музичне мистецтво в різних формах спілкування з ним [2, с. 45].

За чинною програмою «Музичне мистецтво» для 1-4 класів (авт. Л. Хлебнікова та ін.), метою музичної освіти в початковій школі є «формування основ музичної культури учнів як важливої і невід'ємної частини їхньої духовної культури», а одним із завдань – «розвиток чуттєво-емоційного сприймання навколишнього світу крізь призму музичного мистецтва». У програмі також чітко зазначено, що основа уроку музичного мистецтва – це «формування музичної культури учнів», а «сприймання музики – основа музичного виховання в цілому, усіх його ланок» [3].

За визначенням О. Лобової, структура основ музичної культури молодшого школяра поєднує чотири блоки: музична спрямованість (мотиваційний, емоційний та аксіологічний компоненти); музична обізнаність (теоретичний і практичний компоненти); музично-творча розвиненість; основними складовими якої визначені здібності сприймання музики, виконавські здібності і творчі прояви музикальності; музична вихованість дитини (власне музичне виховання, загальнокультурне виховання й опосередкований вплив музичної освіти на різнобічне виховання особистості). При цьому умовою та засобом формування музичної культури взагалі та кожного її елемента, зокрема *сприймання музики*, є музична діяльність школяра [7, с. 128].

Отже, поняття «музична культура» надзвичайно об'ємне і може мати різні трактування. Так, Д. Кабалевський у зміст цього поняття ставить на перше місце «... здатність *сприймати музику* як щось живе, нерозривне – це «особливе почуття» музики, що змушує сприймати її емоційно, відрізняючи в ній хороше від поганого, це здатність на слух визначати характер музики й відчувати внутрішній зв'язок між характером музики і характером її виконання, це здатність на слух визначати автора незнайомої музики, якщо вона характерна для даного автора, його творів, з якими учні вже знайомі...» [5, с. 23]. Відомий радянський композитор наголошував, що «... намагання подальшого розвитку музичної культури в країні за відсутності добре налагодженої роботи з музичного виховання дітей рівноцінні спробі споруджувати монументальну будівлю без фундаменту» [5, с. 15].

Усю свою музично-пропагандистську діяльність і композиторський талант Д. Кабалевський віддав спорудженню цього фундаменту, відмічаючи «важливість виховання уважного, розуміючого слухача з самого раннього дитинства». У своїх роботах митець визначив етапи формування музичної культури через накопичення слухового досвіду (як уміння при першому ж прослуховуванні «схоплювати» найбільш суттєве серед порівняно великої кількості творів) та відточування музичної культури, завдяки умінню глибоко проникати у порівняно невелику кількість найбільш значних творів, шляхом багаторазово слухання та аналізу [5, с. 22].

Отже, процес формування музичної культури дитини є одним з найбільш складних та різнопланових завдань сучасної музичної освіти. У цьому контексті О. Ростовський провідною проблемою сучасної музичної педагогіки вважає формування музичного сприймання школярів. Науковцем були розроблені педагогічні закономірності та принципи керівництва процесом музичного сприймання.

Виступаючи в якості центрального стрижня музичного життя, музичне сприймання органічно включено в загальний соціально-історичний та музично-стилістичний контекст епохи, реагує на зміни, що відбуваються в області музично-мовних засобів, які укладає в собі музична практика нашого століття. Тому в процесі спілкування з музичними творами слухач збагачує свій музичний і життєвий досвід, що стає можливим на основі розуміння їм специфіки музичної мови як системи змістовно-комунікативних засобів.

О. Костюк у роботі «Сприймання музики та художня культура слухача» підкреслював, що «...для розуміння мистецького твору – продукту культури – необхідна певна культура сприймання, яка, разом з тим, сприяє і формуванню духовного зростання слухача». Але, зазначає автор, «це здійснюється не «автоматично», не як безпосередній наслідок прослухування хорошого твору, а в тривалому, різноманітному і суперечливому «спілкуванні» з музикою», де «природні музичні дані людини є необхідною, але недостатньою, умовою» [6, с. 7].

Отже, музичне сприймання є однією з складових музичної культури, розвиток якої неможливий без розвитку та формування культури музичного сприймання, що лежить в основі всіх видів музичної діяльності.

Видатний педагог-музикант В. Шацька акцентувала на тому, що «кожна дитина, кожен школяр повинен стати культурним слухачем, який активно, з інтересом сприймає музику, більш різноманітну і складну, ніж та, яку він може виконувати, слухачем, здатним мати судження про музику, яку він сприймає та визначає своє ставлення до прослуханого» [10, с. 29].

У «Психології мистецтва» Л. Виготського сприймання трактується як «... складна конструктивна діяльність, що здійснюється слухачем або глядачем і полягає в тому, що з пропозованих зовнішніх вражень суб'єкт сам будує та створює естетичний об'єкт», де розрізняються активні й пасивні, довільні й мимовільні, усвідомлені й неусвідомлені компоненти, а засобами взаємодії виступають сенсомоторні, перцептивні та розумові дії суб'єкта. Підкреслюючи активний, творчий характер сприймання мистецьких творів, учений-психолог зазначає: «Недостатньо просто щиро пережити те почуття, яке оволоділо автором, недостатньо розібратися і в структурі самого твору – необхідно ще творчо подолати своє власне почуття, знайти його катарсис, і тільки тоді дія мистецтва виявиться повністю» [4, с. 268].

Питання адекватного музичного сприймання знайшли відображення у працях Є. Назайкінського, Г. Овсянкіної, М. Очеретовської, М. Старчеус, К. Тарасовой, Ю. Холопова, де воно розглядається як з музикознавчих, так і з музично-психологічних позицій. Найбільш повно явище адекватності висвітлюється в роботах В. Медушевського та Н. Бучіло, де акцент робиться на співвідношенні двох аспектів – особи і культури (суб'єктивного і об'єктивного). Зокрема В. Медушевський трактує адекватне сприймання як «ідеал, еталон досконалості сприймання» певного твору, що ґрунтується на досвіді всієї художньої культури, в якому критерієм адекватності стає відповідність сприймання даному досвіду, а її мірою – рівень культури реального сприймання.

Як вже зазначалося, музичне сприймання лежить в основі всіх видів музичної діяльності. Тому для засвоєння музичного твору потрібне повноцінне його сприймання, тобто слухання й розуміння, що вимагає відповідної підготовки, керівництва,

виховання. Під вихованням музичного сприймання (В. Багадуров, Т. Беркман, В. Дишлевська, Д. Локшин, М. Румер) розуміють виховання: а) емоційної чуйності на музику, б) свідомого ставлення до змісту і характеру музичного твору, до його музичного образу, до засобів музичної виразності.

О. Костюк трактує процес сприймання як здійснення багаторівневого «блоку» пізнавальних, мисленнєво-перцептивних програм, заданих музикою як об'єктом сприймання, і певними запитами слухача. Автор загострює увагу на тому, що становлення суб'єктивного слухачького образу є процесом цілісним і багаторівневим, єдиним і поетапним водночас, детермінованим низкою факторів, зокрема специфічною природою музичного мислення, культурно-історичним музичним контекстом, особистим життєвим і естетичним досвідом слухача, комунікативною ситуацією. Підкреслюючи провідну тенденцію музичного перцептивного процесу, вчений вводить поняття «культура сприймання», яке трактується як «структурно-функціональна організація, що дає можливість суб'єкту розуміти музику» [6, с. 18]. Розглядаючи суб'єктивність цього процесу, науковець зазначає той факт, що «від рівня культури залежить здатність суб'єкта вірно осягнути і належно оцінити зміст музичного твору» [6, с. 18], що надасть людині можливості знайти та опанувати красу життя, спостерігати «в художніх образах різноманітний світ загальнолюдського досвіду», «набувати хисту до творчості за законами краси». «Слухач відкриє ці скарби лише в тому випадку, коли володітиме високою культурою музичного сприймання і завжди буде прагнути ще вище піднести її» [6, с. 117].

До проблеми слухачької культури звертаються сучасні науковці, які сутність цього процесу вбачають у «послідовному накопиченні слухачького досвіду (формування слухачьких еталонів по різних музичних жанрах, способів аналізу виразності музичного твору), що передбачає спадкоємність, тобто використання досягнутого рівня розвитку сприймання музики в складнішій за змістом пізнавальної діяльності» (Т. Бессонова); «інтегративну багаторівневу якість особистості, що проявляється у здатності до духовного збагачення за допомогою сприймання та виконання музики в умовах навчальної та дозвільної діяльності і містить ряд взаємозалежних компонентів: мотиваційний, емоційний, пізнавально-інтелектуальний, оцінний, діяльнісний» (Н. Ломакіна); «прокладає шлях до виховання культури комунікативної, тобто здатності чути іншого, як в опосередкованому музичним висловлюванням, так і в особистісному спілкуванні» (Л. Єжова).

Висновки. Культура музичного сприймання як педагогічна категорія не має однозначного визначення. Це складний процес, що представляє собою систему з ієрархічним підпорядкуванням елементів структури, до якої належить розвиток музичного смаку, емоційно-чуттєвої сфери, понятійного апарату. Отже, означена проблема остаточно не розв'язана і потребує подальшого вивчення.

Список використаної літератури

1. Алиев Ю. Б. Настольная книга школьного учителя-музыканта / Ю. Б. Алиев. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. – 336 с. : ноты. – (Б-ка учителя музыки).
2. Абдуллин Э. Б. Методика музыкального образования: Учебник для студ. высш. пед. заведений / Э. Б. Абдуллин, Е. В. Николаева; под общей редакцией И. И. Ройтерштейна. – М.: Музыка, 2006. – 336 с.
3. Музичне мистецтво для загальноосвітніх навчальних закладів 1–4 класи [Текст] / Л. Хлебникова, Л. Дорогань, І. Івахно, Л. Кондратова та ін // Мистецтво та освіта. – 2012. – № 3. – С. 11–15
4. Выготский Л. С. Психология искусства / Л. С. Выготский; Предисл. А. Н. Леонтьева; Комментар. Л. С. Выготского, В. В. Иванова; Общ. ред. В. В. Иванова. – 3-е изд. – М.: Искусство, 1986. – 573 с.
5. Кабалевский Д. Б. Основные принципы и методы программы по музыке для общеобразовательной школы: Программа по музыке. – М.: Просвещение, 1980. – 187с.
6. Костюк О. Г. Сприймання музики і художня культура слухача / О. Г. Костюк. – К.: «Наукова думка», 1965. – 121 с.

7. Лобова О. Формування основ музичної культури молодших школярів: теорія та практика : [Монографія] / Ольга Лобова. – Суми : ВВП «Мрія» ТОВ, 2010. – 516 с.
8. Моль А. Социодинамика культуры: Пер. с фр. / А. Моль; Предисл. Б. В. Бирюкова. Изд. 3-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
9. Российская педагогическая энциклопедия в двух томах. Том I (А-Л) – М.: Научн. изд. «Большая Российская энциклопедия», 1993. – 608 с.
10. Шацкая В. Н. Воспитание музыкального вкуса [Текст] / В. Н. Шацкая // Известия Академии педагогических наук РСФСР / Академия педагогических наук РСФСР, Институт художественного воспитания. – Вып. 11: Вопросы художественного воспитания – 1947. – С. 29 – 41.

*Одержано редакцією 01.02.2015 р.
Прийнято до публікації 08.02.2015 р.*

Аннотация. Сердюк О. П. Культура музыкального восприятия как педагогическая категория. *В статье рассмотрены различные подходы к определению культуры музыкального восприятия как педагогической категории. Взгляды и толкования как титанов музыкальной педагогики так и современных ученых на указанную проблему, структура и этапы музыкального восприятия в научных исследованиях ученых-музыкантов.*

Ключевые слова: *культура, музыкальное восприятие, музыкальное воспитание, слушательская культура, культура личности.*

Summary. Serdiuk O. The culture of musical perception as a pedagogical category. *One of the most priority area of musical education is culture formation, perception and understanding of music works.*

At present time the problem of culture of musical perception, occupying a leading position of understanding the musical art, provides both multiplicity aspects and integrated approach in studying each of them.

The article deals with the approaches of culture of musical perception (B. Asafiev, L. Vuhotskyi, N. Groznenska, O. Kostiuk, L. Leontiev, E. Nazaikinskyi, A. Sohor, V. Shatska).

Theoretical analysis of the literature shows that the concept of «the culture of musical perception» is considered from different perspectives, angles and has many aspects and approaches to the definition that gives the fullest possible disclosure of all internal personality traits (thinking, imagination, memory, will), to analyze the development of emotional and sensory areas of the psyche (emotion, sensitivity, the ability to learn through music emotional depth experiences in ourselves and other people).

The views and interpretation of «the culture of musical perception» as the giants of music pedagogy and modern scientists on the problem showed that it is a complex process, which is a system of hierarchical subordination structure elements to which belong the development of musical taste, emotional and sensual spheres, conceptual apparatus. Consequently, the abovementioned problem is not completely resolved and requires further study.

Key words: *culture, music perception, music education, listening culture, the culture of the individual.*